

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ

POLİS AKADEMİYASI

KAFEDRA: «CİNAYƏT HÜQUQU»

MÜHAZİRƏ

MÖVZU № 15

«Cəzanın təyin edilməsi»

Tərtib etdi

“Cinayət hüququ kafedrasının baş müəllimi,
polis polkovniki, h.ü.f.d.

Rəsul Rüstəmov

Mühazirə kafedranın iclasında müzakirə edilib və bəyənilib.

Protokol № _____ « _____ » _____ 2016-cı il.

BAKI – 2016

Mövzu 15

Cəzanın təyin edilməsi

PLAN:

GİRİŞ

1. Cəzanın təyin edilməsinin əsasları
2. Cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar
3. Cinayətlərin məcmuyu və hökümlərin məcmuyu üzrə cəzanın təyin edilməsi və cəza müddətinin hesablanması qaydası

NƏTİCƏ

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı.2020
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Mad. 58-71. Bakı, 2020
3. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsininini Kommentariyası. Prof. F.Y.Səməndərovun redaktəsi ilə Bakı, 2019
4. F.Y.Səməndərov «Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Dərslik. Bakı, 2019
5. E.M.Əfəndiyev Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Mənbəyi, şərh, tətbiqi. I cild. Bakı, 2005.
6. AR Ali Məhkəməsi Plenumunun “Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi təcrübəsi haqqında” 25 iyun 2005-ci il tarixli Qərarı
7. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun qərarları. Bakı, 2016.
8. Н.И.Ветров Уголовное право. Общая часть. Москва, 2013
9. И.Я.Козаченко, З.А.Незнамов Уголовное право. Общая часть. Москва, 2009
10. Уголовное право. Общая часть. под ред. А.И.Парога. Москва-2006.
11. Уголовное право. Общая часть. Учебник для вузов (отв.ред.-проф.И.Я. Козаченко, проф.З.А.Незнатова. М,2001.)
12. Rəhimov İ.M. Cinayətkarlıq və cəza. Bakı, 2015
13. Rəhimov İ.M. Cəzanın əxlaqiliyi haqqında. Bakı, 2016
14. Rəhimov İ.M. Cinayət və cəzanın fəlsəfəsi. Bakı 2014
15. Курбанов Г.С. Применения Института обременения, устраивающих общественную опасность и противоправность деяния. Баку. 1991.
16. Баулин Й.В. Обстоятельства, исключая преступность деяния. Харьков 1991.
17. Грелик И.И. Наказания и его назначения. Минск, 1978.
18. Карпес И.И. Индивидуализация наказаний в советском уголовном праве. Москва. 1961

GİRİŞ

Törədilən kriminal əməl cinayət məsuliyyəti yaradan hüquqi fakt olduğu kimi cəza təyin etmənin də zəruri şərti olur. Məhkəmə baxışında şəxsin cinayət etməkdə təqsirli olduğu kimi sübut edildikdən və məhkəmə hökmündə törədilən cinayətə hüquqi qiymət verildikdən, yəni əməl tövsif edildikdən sonra cəza təyin etmək üçün qanuni əsas yaradır.

Cəza təyini cinayət hüququnun qanunçuluq, ədalətlik, humanizm, cəzanın fərdiləndirilməsi, hökümdə cəzanın əsaslandırılması və s. bu kimi ümumi və xüsusi prinsiplərinə əsaslanır. Bu prinsiplər cəza təyini tənzim edən Cinayət Məcəlləsinin 58-ci maddəsinin ümumi başlanğıclarında təsbit olunmuşdur. Cəza təyin etmənin ümumi əsasları cəzanın fərdiləşdirilməsini və onun səmərəli olmasını təmin edir. Eyni zamanda Xüsusi hissənin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş həddlərdə ədalətli cəza təyin edilir. Qanunçuluq prinsipinin tələblərindən irəli gələrək cəzanın düzgün fərdiləşməsi hər bir halda kriminal əməlin düzgün tövsifindən asılıdır. Ali Məhkəmə Plenumunun qərarına əsasən düzgün olmayan tövsif, təqsiri olmayan şəxsin məsuliyyətə alınmasına, yaxud cinayət etməkdə təqsiri olan şəxsin məsuliyyətindən kənarda qalmasına, cəzanın növünün və həddinin əsassız olaraq seçilməsinə, bir sıra hüquq məhdudiyyətlərinin tətbiqinə, ya da tətbiq edilməsinə səbəb ola bilər. Buna görə məhkəmə riayət etməli. əməlində cinayət tərkibi olmayan şəxslərin mühakimə olunmasına, eləcə də əməlin düzgün olmayan tövsifinə və işin vəziyyətini və təqsirkarın şəxsiyyətini nəzərə almadan cəza təyininə yol verməməlidirlər. Törədilən cinayət, qanuna müvafiq olaraq bu əmələ görə məsuliyyət müəyyən edən maddə ilə dəqiq tövsif edilməli və bu tələbdən kənara çıxmağa yol verilməməlidir.

Cəza təyin edilməsinin ümumi əsasları-qanunla müəyyən edilən elə həddlərdir ki, məhkəmələr hər bir konkret cinayət işi üzrə cəza təyin edərkən bunları rəhbər tutmalıdır.

Sual 1.Cəzanın təyin edilməsinin ümumi əsasları

Cinayət qanunua əsasən «Cəza cinayət törətməkdə təqsirli olan şəxsə dövlət adından məhkəmənin hökümü ilə tətbiq edilən, qanunla nəzərdə tutulan mərhumiyyətlərdə, yaxud da məhkumun hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasında ifadə olunan dövlət məcburiyyət tədbirləridir.

Deməli, cəza cinayət törətməkdə təqsirli olan şəxs barəsində tətbiq edilir. Törədilən cinayət şəxsin məsuliyyətinin və tətbiq edilən cəzanın əsası olur və hüquqi fakt kimi çıxış edir. Şəxs qanunla cinayət sayılan əməli həyatda törətməklə təqsirli olur və belə əmələ ya qəsdən yaxud da ehtiyatsızlıqdan yol verilir.

Cinayət sayılan əməllərin dairəsi qanunla dövlət ali hakimiyyət orqanları tərəfindən müəyyən edilir. Bununla dövlət cəza tətbiq etmək hədəsi altında cəmiyyət üzvlərinin müəyyən hissəsini arzu olunan hüdudlarda davranışını tənzim etməyə səy edir. Cinayət törədildiyi təqdirdə isə cinayət qanunla müəyyən edilən cəza dövlət adından ancaq məhkəmə orqanları tərəfindən tətbiq edilir. Eyni vaxtda məhkum və onun əməli dövlət adından pislənir və mühakimə edilir.

Eyni zamanda cəzanın icrasını həyata keçirən orqanlar və müəssisələr məhkəmə tərəfindən təyin edilən cəzanın sosial ədalətin bərpasına məhkumun islah edilməsi və həm məhkumlar, həm də başqa şəxslər tərəfindən yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısını almaq üçün zəruri şərait yaratmasına yönəlməsi mövqeyindən çıxış etməlidirlər.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Məhkəmələr tərəfindən cəza təyin edilməsinin ümumi prinsiplərinin tətbiq olunması təcrübəsi haqqında» 1997-ci il 30 dekabr tarixli 3 №-li qərarında qeyd edilir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına əsasən cinayət törədilməsində təqsirləndirilən hər bir şəxs onun təqsiri qanunla nəzərdə tutulan qaydada sübuta yetirilməyibsə və bu barədə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü

yoxdursa. təqsirsiz sayılır. Bununla Konstitusiyanın həmin müddəası cinayəti törətməkdə təqsirli hesab edilmiş şəxs barəsində ədalətli cəza tədbirinin tətbiq edilməsinə görə məsuliyyəti hökm çıxaran məhkəmənin üzərinə qoymuşdur

Qanuni, əsaslandırılmış və ədalətli cəzanın təyin edilməsi cinayətkarlıqla mübarizə aparılması və hüquqi qaydalarının möhkəmləndiriliəsi üçün vacib vasitə olmaqla, lazımi cəzalandırma təsirini təmin edir. Məhkumun islah olunması və yenidən tərbiyə edilməsinə köməklik göstərir. Onun həm də sair şəxslər tərəfindən yeni cinayət edilməsinin qarışısını alır. Məhz buna görə də cəza təyinetmənin ümumi başlanğıcı cəzanın düzgün fərdiləşdirilməsini və onun səmərəli olmasını təmin edir. Cəzanın düzgün fərdiləşdirilməsi hər bir halda kriminal əməlin düzgün tövsifindən asılıdır. Əməlin düzgün tövsifi qanunçuluq prinsipinin tələblərindən irəli gəlir. Düzgün olmayan tövsif, təqsiri olmayan şəxsin məsuliyyətə alınmasına yaxud cinayət etməkdə təqsiri olan şəxsin məsuliyyətdən kənar qalmasına. Cəzanın növünün həddinin əsassız olaraq seçilməsinə, bir sıra başqa hüquqi məhdudiyyətlərin tətbiqinə, ya da tətbiq edilməsinə, (məsələn. İslah–əmək koloniyasının müəyyən edilməsinə. Cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad etmənin tətbiqinə, İttiham hökmünün icrası müddətinin həllinə, məhkumluğun ödənilməsinə və s.) səbəb ola bilər. Buna görə məhkəmələr cinayət qanunvericiliyinin tələblərinə dəqiq və dönmədən riayət etməli, əməlində cinayət tərkibi olamayan şəxslərin mühakimə olunmasına, eləcə də əməlin düzgün olmayan tövsifinə işin vəziyyətini və təqsirkarın şəxsiyyətini nəzərə almadan cəza təyininə yol verilməlidir. Tərədilən cinayət qanuna müvafiq olaraq bu əmələ görə məsuliyyət müəyyən edən maddə ilə dəqiq tövsif edilməli və bu tələbdən kənara çıxmağa yol veriləməlidir.

Qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin 58-ci maddəsi cəza təyinetmənin ümumi müddəalarını müəyyən edir. Belə ki, cinayət törətməkdə təqsirli bilinən şəxsə Cinayət Məcəlləsinin ümumi hissəsinin müddəaları nəzərə alınmaqla Xüsusi hissənin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş hədlərdə ədalətli cəza təyin edilir.

Cəza təyin edilərkən törədilmiş cinayətin xarakteri və ictimai təhlükəlilik dərəcəsi, təqsirkarın şəxsiyyəti, o cümlədən, cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar, habelə təyin olunmuş cəzanın şəxsin islah olunmasına və onun ailəsinin həyat şəraitinə təsiri nəzərə alınır. Cinayət Məcəlləsinin 58-ci maddəsində məhkəmələrin konkret iş üzrə cəza təyin edərkən rəhbər tutmalı olduğu müəyyən tələblər təsbit edilmişdir. Bir sözlə, təyin edilən cəza aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir;

- 1) Cəza ədalətli olmalıdır;
- 2) Cəza Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin maddəsinin sanksiyası ilə müəyyən edilən hüdudu təyin edilməlidir;
- 3) Cəza təyin edərkən ümumi hissənin müddəaları nəzərə alınır;
- 4) Cinayətin xarakterini və təhlükəlilik dərəcəsini nəzərə almaqla cəza təyin edilir;
- 5) Cəza təyin edilərkən təqsirkarın şəxsiyyəti nəzərə alınır;
- 6) Cəza təyin edilərkən cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar nəzərə alınır.
- 7) Cəza təyin edilərkən cəzanın şəxsin islah olunmasına və onun ailəsinin həyat şəraitinə təsiri nəzərə alınır.

Ədalətli cəza təyin edilməsi hər şeydən əvvəl cəzanın məqsədinə, yəni sosial ədalətin bərpasına, məhkumun islah edilməsinə və həm məhkumlar, həm də başqa şəxslər tərəfindən yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısının alınmasına nail olmaq sahəsində mühüm vasitədir.

Eyni zamanda cəzanın ədalətli olması dedikdə, həmin cəzanın törədilmiş cinayətin xarakterinə və ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə, onun törədilməsi hallarına və cinayət törətməkdə təqsirli bilinən şəxsin şəxsiyyətinə uyğun olması başa düşülür.

Plenumun qərarfina əsasən Azərbaycan Respublikası cinayət qanunvericiliyi ağır cinayətlər törətmiş, əvvəllər məhkum edilmiş şəxslərə ciddi cəzalar təyin edilməsi, eyni zamanda ilk dəfə az təhlükəli cinayət etmiş və

cəmiyyətdən təcrid olunmadan islah təyin edilməsi üçün məhkəmələrə cəza təyininə diferensiyal yanaşmanı həyata keçirmək üçün böyük imkanlar yaradır.

Törədilmiş cinayətin ictimai təhlükəlilik dərəcəsini qiymətləndirərkən məhkəmə konkret cinayət əmələnin törədilmə vəziyyətini tam, hərtərəfli və obyektiv araşdırmalı. Bu zaman təqsirin forması, motiv üsul, cinayətin törədilmə şəraiti və mərhələsi, ağır nəticəyə səbəb olması, cinayətin iştirakçılarından hər birinin iştirakının dərəcəsi və xarakteri və s. kompleks halda qiymətləndirilməlidir.

Ədalətli cəza təyin edilməsi üçün zəruri və mühüm amillərdən biri də müttəhimin şəxsiyyətinin hərtərəfli təhqiq edilməsidir.

Bu zaman müttəhimin həyat yolu ictimai vəzifəyə, əməyə münasibəti. Ailədə məişətdə davranışı, məhkumluğu və s. kifayət qədər aydınlıqlandırılmalıdır.

Cinayət qanunvericiliyinə əsasən, törədilmiş cinayətə görə nəzərdə tutulmuş cəzalardan daha ciddi cəza növü yalnız o halda təyin edilir ki, az ciddi cəzanın məqsədlərini təmin edə bilmir. Buna görə də məhkəmə törədilmiş cinayətə görə az ciddi cəza deyil, daha ciddi cəza tətbiq edilməsinin səbəbələrini hökümdə əsaslandırılmalıdır. Cinayət məəcəlləsinin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş cəzadan təyin ciddi cəza təyin edilməsinə yalnız cinayətlərin məcmusu və hökümlərin məcmusu üzrə cəza təyin edilərkən yol verilir.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 62-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallar olduqda məhkəmə CM-nin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində müəyyən edilmiş aşağı həddən də az cəza təyin etməyə bilər.

Qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin 58-ci maddəsi öncə qüvvədə olan CM-nin müvafiq maddələrindən fərqli olaraq daha aydın formula edilmişdir.

Cinayət-hüquq tarixinə nəzər yetirsək hələ XVII əsrin maarifçi mütəffəkirlərin «cəza təyin etməsinin ümumi prinsipləri» ilə bağlı çox qiymətli fikirlərinə rast gəlmiş olarıq.

Şarl Monteşkeydirin fikrincə, hər cür cinayətə görə müəyyən edilən cəza obyektiv zərurətdən irəli gəlməlidir. Cəzanın qənaət prinsipinin zəruriliyi Monteskye tərəfindən daha inandırıcı surətdə əsaslandırılmışdır. Müəllifin cinayət

hüququna dair irəli sürdüyü prinsiplər öncə mövcud olan cinayət hüquq yaradıcılığının və qanunun tətbiqi ilə hüquq yaradıcılığının və qanun tətbiqi ilə bağlı tarixi təcrübənin təhlilinə və idrakına əsaslanmış, təbii hüquq haqqında təlimə söykənmişdir. Onun fikrincə, cinayət hüququnun prinsipləri insanın təbiətindən və cəsmiyyət həyatının təbii şəraitindən doğur. Monteskye cinayət hüququ ilə bağlı aşağıdakı prinsipləri irəli sürmüşdür:

-cinayətkarlıqla mübarizəyə qanunu şərtliyi deyil, məsuliyyətin labüdlüyü kömək edə bilər

-baxışlarına və inamlara görə cinayət hüquqi təqivə yol verilməlidir: qanunu ancaq insanın zahiri aləmdə təzahür edən hərəkətinə görə cəzanın tətbiqinə yol verilməlidir;

-cinayət və cəza vəzifəli şəxslərin mülahizəsinə görə deyil. Xalqa bəlli olan qanunla müəyyən edilməlidir;

Ş. Monteskye cinayət və cəza haqqında ən qiymətli fikirləri 20 ilə yazdığı «Qanun ruhu haqqında» məşhur əsərində vermişdir. Xüsusilə qeyd etmişdir ki. Cəza təyin edilərkən mövcud qanun əsas götürülməli və əməlin xarakteri xarakterizə edilməlidir, cəza təyini ilə bağlı bu müddəaların təkmilləşmiş forması artıq bir çox ölkələrdə olduğu kimi ölkəmizin də cinayət-hüquq tarixində dəyişikliklərə məruz qalmış və qüvvədə olan CM-də sivil formada öz əksini tapmışdır. Belə ki, təyin edilən, cəza o halda ədalətli ola bilər ki, konkret iş üzrə cəza təyin edilərkən cəza təyininə dair bütün müddəalar nəzərə alınmış olsun.

Cəza təyin edilərkən Cinayət Məcəlləsinin Ümumi hissəsinin müddəaları nəzərə alınır.

Bununla əlaqədar, cinayət məsuliyyətinin əsasları, şəxsin əməlində cinayət tərkibinin olub-olmaması araşdırılır, hansı əmələ görə ona cəza təyin ediləcəyi aydınlaşdırılır. Eyni zamanda əməlin hansı məkanda və hansı zamanda baş verdiyi, əməlin az əhəmiyyətli olduğundan ictimai –təhlükəli olmayan əməllər kateqoriyasına mənsub olub-olmaması, cinayətin hansı kateqoriyadan olub-olmaması, təkrar ümumi residiv cinayətin olub- olmamasıcinayətin təkbaşına və ya

iştirakçılıqla törədilməsi, əməlin ictimai –təhlükəliliyini istisna edən halların olub-olmaması aydınlaşdırılır.

Cəza təyin edərkən iş üzrə cinayətin subyektinin yetginlik yaşına çatmayan şəxs olduğu müəyyən edilən hallarda, məhkəmə yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyətinə dair Cinayət Məcəlləsinin 84-92-ci maddəsinin müddəalarını rəhbər tutur.

Məhkəmə yetkinlik yaşına çatmayanlara törətdikləri cinayətə görə azadlıqdan məhrumetmə növündə cəza təyin etdikdə, tətbiq edilən maddənin sanksiyasında müəyyən edilən azadlıqdan məhrumetmənin müddəti on ildən artıq ola bilməz.

Məhkəmələrin cəza təyininə nəzərə aldığı hallardan biri də cinayətin xarakteridir. Bu konkret cinayətlərin tipik əlamətidir. Cinayətin xarakteri müəyyən qrup, yaxud da növ cinayətlər üçün təsnifat meyarı rolunu oynayır. Belə ki, konkret əməlin ictimai–təhlükəliliyinin xarakterinə görə, onun hansı qrupa – ağır cinayətlər yaxud da böyük ictimai – təhlükə törətməyən cinayətlər qrupuna–mənsub olmasından asılı olaraq qiymət verilir və nəzərə alınır. Məsələn, şəxsiyyət əleyhinə edilən cinayətlər xarakterinə görə iqtisadi fəaliyyət əleyhinə edilən cinayətlərdən daha təhlükəlidir.

Beləliklə, məhkəmələr cəza təyin edərkən əməlin təhlükəlilik dərəcəsinə görə hansı cinayətlər qrupuna daxil olduğunu, cinayət məəcəlləsinin Xüsusi hissəsinin hansı fəslində nəzərdə tutulduğunu, belə cinayətlərə dövlətin cinayət hüquqi mübarizə siyasətini nəzərə alır.

Plenum qərarına əsasən cinayətin ictimai təhlükəlilik dərəcəsi müəyyən edilərkən, konkret cinayət hərəkətinin törədilmə vəziyyətinin məcmuyu (təqsirin yorması, motiv, üsul, cinayətin törədilmə qəraiti və mərhələsi, ağır nətcəyə səbəb olması, cinayətin iştirakçılarından hər birinin iştirakının dərəcəsi və xarakteri və s.) nəzərə alınmalıdır.

Məhkəmələr inadkarlıqla islah olunma yoluna düşmək istəməyənlərə, cinayətlərin residivinə, ağır cinayət törədənlərə qanuna əsasən daha ciddi cəza təyin təmin etməlidirlər. Bununla əbrabər, qanunla azadlıqdan məhrum etmə ilə

yanaşı daha yüngül cəza nəzərdə tutulan hallarda böyük ictimai təhlükəli olmayan cinayət törətmiş və cəmiyyətdən təcrid etmədən tərbiyələndirilməsi mümkün olan şəxslər barəsində azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzanın tətbiqinə bir qayda olaraq yol verilməməlidir.

Cinayətin ictimai – təhlükəlilik dərəcəsi konkret əməlin fərdi əlaməti olub, edilən cinayətin ağırlığını müəyyən edir. Cinayətin ictimai təhlükəlilik dərəcəsi, edilmiş konkret əməlin həmin növündən olan başqa konkret cinayətlə müqayisədə fərqlənən təhlükəliliyidir.

Təhlükəliliyinə görə bir-birindən fərqlənən cinayətlərə cinayət qanunu müxtəlif qiymət verir. Bu da müəyyən növ cinayətlərə görə məsuliyyət nəzərdə tutan ayrı-ayrı maddələrin sanksiyalarında öz əksini tapmışdır. Cinayət tərkibində göstərilən əlamətlər, habelə cinayət tərkiblərinin növlərə ayrılmasında qanunu meyar kimi istifadə etdiyi əlamətlər heç də konkret əməlin deyil, müəyyən sinfə daxil olan əməllərin təhlükəlilik dərəcəsini xarakterizə edir. Bununla yanaşı, eyni sinfə daxil olan konkret əməllər müxtəlif təhlükəlilik dərəcəsinə malik olur.

Əksər hallarda qanun cinayətin nəticəsini, edilmə üsulunu, hərəkətin intensivliyini, qəsd və ya ehtiyatsızlığın növünü, cinayətin motiv və məqsədini səciyələndirən əlamətləri cinayət tərkibinə daxil etmir. Halbuki, müxtəlif üsulla, müxtəlif motiv dərəcə və məqsədlə edilən eyni növündən olan cinayət əməli müxtəlif dərəcədə ictimai təhlükəli olar. Eləcə də, əməlin nəticəsini dərk etmək dərəcəsinə görə, qəsdin yaranma vaxtına görə (birbaşa qəsd, dolayı qəsd, qəfilətən yaranan qəsd, əvvəlcədən düşünülmüş qəsd və s.) fərqlənən cinayətlərin ictimai təhlükəlilik dərəcəsi müxtəlif olur. Odur ki, əməlin ictimai təhlükəlilik dərəcəsi müəyyən edilərkən, həm cinayət tərkibində bu və ya başqa əlamətin nəzərdə tutduğu hallar konkretləşdirilir. (Məsələn, «Külli miqdar»), həm də tərkibə daxil olmayan hallar araşdırılır və cəzanın fərdiləşdirilməsində nəzərə alınır.

Beləliklə, cinayətin ictimai təhlükəlilik dərəcəsi bir qayda olaraq, cinayətin obyektiv cəhəti, cinayətin xarakterini isə cinayətin obyektiv və subyektiv cəhəti xarakterizə edir. Cəza təyininə törədilən cinayətin xarakteri və təhlükəlilik

dərəcəsi müəyyən edilərkən konkret cinayətlərə bağlı bütün hallar məcmu qaydasında götürülərək nəzərə alınır.

Ali məhkəmə Plenumunun qərarına əsasən, məhkəmə cinayətin xarakterindən asılı olaraq, həm də sərxoşluq vəziyyətinin ağırlaşdırıcı hal hesab etmədiyi halda, bu məsələni həll edərkən, cinayət hərəkətini öz xarakterinə görə, təqsirkarın sərxoşluğu ilə əlaqədar olub-olmaması, eləcə də şəxsin belə vəziyyətə düşdüyü şəraiti (yetkinlik yaşına çatmayanın yaşlı şəxs tərəfindən sərxoşluq vəziyyətinə gətirilməsi və s.) hərtərəfli araşdırılmalı və nəzərə alınmalıdır.

Məhkəmə təqsirli şəxsə etdiyi cinayət üçün qanunda müəyyən edilmiş aşağı həddən də az cəza təyin edərkən, yaxud başqa daha yüngül cəza növünə keçərkən hər bir halda iş üzrə müəyyən olunmuş məhz hansı halların müstəsna hal kimi qəbul edilib məttəhimin şəxsiyyəti haqqında məlumatlarla birlikdə Azərbaycan Respublikasının Cinayət qanununun əsası kimi götürüldüyü hökmün təsviri hissəsində göstərməlidir.

Bir neçə cinayət etməkdə təqsirli bilinmiş şəxsə qanunda nəzərdə tutulduğundan daha yüngül cəza təyin edərkən məhkəmə onlardan biri və ayrılarda hər biri üzrə belə cəza təyin etdikdən sonra Azərbaycan Respublikası CM-nin 67-ci maddəsinin qaydalarına əsasən qəti cəza təyin etməlidir.

Cəza təyin edilərkən cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar da nəzərə alınır. Belə hallar iki cür cinayət məsuliyyətinə təsir edir. Cinayət Məcəlləsinin 59-cu və 61-ci maddələrində nəzərdə tutulan hallar 58-ci maddənin göstərişinə görə sanksiya hüdudunda cəza fərdiləşdirilərkən seçilən cəzanın növünə və həddinə təsir göstərir. Cəzanı ağırlaşdıran və yüngülləşdirən hallar məcəllənin Xüsusi hissəsində əsas tərkiblərə yaxudda və ya ağırlaşdıran əlamət kimi daxil ola bilər.

Cəzanı yüngülləşdirən və ya ağırlaşdıran hallar Məcəllənin Xüsusi hissəsində müəyyən edilən cinayət tərkiblərinə müstəqil tərkib əlaməti kimi daxil edilən hallarda-bu hallar təkrar cəzanı yüngülləşdirən və ya ağırlaşdıran hal kimi nəzərə alınır.

Bəzi müəlliflərin cəzanı ağırlaşdıran və yüngülləşdirən halların cinayət tərkibinə daxil edilməsi ilə bağlı fərqli mövqeləri vardır. Bununla belə cəza-təyin etmənin ümumi prinsiplərində bu hal mütləq nəzərə alınır.

Plenum qərarında qeyd edildiyi kimi CPM-ə əsasən hökmün təsiri hissəsində cəzanı ağırlaşdıran və yüngülləşdirən hallar, müttəhimin cəzadan azad edilməsinin səbəbləri, hakimin icrasının təxirə salınması ilə əlaqədar məsələnin həlli, şərti məhkumetmənin tətbiqi, qanunda nəzərdə tutulduğundan daha yüngül cəzanın təyin olunması, zəruri hallarda isə məhkəmənin seçdiyi bu və ya digər cəzanın növü və həddinin motivi öz əksini tapmalıdır.

Sual 2. Cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar

Azərbaycan Respublikası CM-nin 59-cu maddəsində məsuliyyəti yüngülləşdirən halların aşağıdakı növləri nəzərdə tutulur:

Hadisələrin təsadüfə axarı zəminində ilk dəfə olaraq böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayətin törədilməsi.

Bu hal üç əlamətlə bağlıdır: cinayətin ilk dəfə törədilməsi; törədilən cinayətin böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayətlər qrupundan olması; cinayətin müxtəlif hadisələrin təsadüfə rəbitəsində baş verməsi.

Bu hallar bir-biri ilə qarışıqlı əlaqədə olduqda cəzanı yüngülləşdirən hal kimi qiymətləndirilir.

Cinayətin ilk dəfə törədilməsi–ümumiyyətlə, şəxsin öncə heçbir vaxt cinayət törətməməsini nəzərdə tutur. Şəxs əvvəllər cinayət törətsədə, belə cinayətin hüquqi nəticələri aradan qalxdıqdan sonra onun cinayət törətməsi yenə də ilk dəfə törədilən cinayət sayılacaqdır.

Cinayətin hüquqi nəticələrinin aradan qaldırılması dedikdə törədilən cinayətə görə məsuliyyətə cəlb etmə müddətinin (mad: 75), yaxud da hökmün icra müddətinin (mad:80) keçməsi, yaxud da əvvəl törədilən cinayətlərə görə yaranan məhkumluğun ödənilməsi, yaxud da götürülməsi (mad: 83) nəzərdə tutulur.

Böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər-qəsdən və ya ehtiyatsızlıqla törədilməsinə görə bu məcəllə ilə azadlıqdan məhrumetmə ilə bağlı olmayan cəza nəzərdə tutulmuş əməllər, yaxud qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilməsinə görə bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş azadlıqdan məhrumetmə cəzasının yuxarı həddi iki ildən artıq olmayan əməllər hesab olunur. (mad:15.2).

Az ağır cinayətlər və ya ehtiyatsızlıqdan törədilməsinə görə barəsində nəzərdə tutulmuş azadlıqdan məhrumetmə cəzanın yuxarı həddi 7 ildən artıq olmayan əməllər hesab olunur(mad: 15.3.).

Cinayətin yetkinlik yaşına çatmayan şəxs tərəfindən törədilməsi:

Bu yetkinlik yaşına çatmayanın psixi xüsusiyyətilə əsaslandırılan haldır.

Yetkinlik yaşına çatmayanlarda kifayət qədər əqli yetkinliyin, həyat təcrübəsinin olmaması, iradələrinin zəifliyi üzündən tezliklə xarici təsir altına düşmələri kimi xüsusiyyətlər vardır. Yetkinlik yaşına çatmayanlar, həm də tərbiyəvi təsir tədbirlərinə daha həssasdırlar və buna görə də yaşlılara nisbətən daha tez islah olunurlar.

Qüvvədə olan qanunvericilik yetkinlik yaşına çatmayanın psixi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, CM-ə yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyəti və cəzası məsələlərini tənzim edən xüsusi 5-ci bölmə ayırılmışdır. Burada göstərilir ki, cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayanlara ancaq cərimə, ictimai işlər, islah işləri, müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə kimi cəza növləri tətbiq edilə bilər. Daha sonra qanunla, yaşa dolmuş məhkumların ancaq böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərə görə məsuliyyətdən azad edilməsinə yol verildiyi halda, yetkinlik yaşına çatmayanlar həm də əz ağır cinayətlərə görə də cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər (mad:88).

Cinayətin hamilə qadın tərəfindən törədilməsi:

Bu hal humanizm prinsipindən doğur.

Hamilə qadınlar onların orqanizmində baş verən bir sıra psixi-fiziki dəyişikliklərin təsiri altında yaranan səbirsizlik, əsəbilik, tez təsirlənmə, tündməcəzlik və sair bu kimi xüsusiyyətlərə malik olurlar. Bunlar hamilə qadının

öz davranışına rəhbərlik etməsini zəiflədir, onu münafiqşəyə meyilli edir. Cinayət əməli isə müəyyən dərəcədə bu əməlin təsiri altında baş verir.

Namizədlik vəziyyəti-müddətindən asılı olmayaraq, törədilən cinayətin ağırlığına fərq qoymadan, cəzanı yüngülləşdirən hal sayılır. Bundan əlavə, hamilə qadınlar və ya səkkiz yaşına qədər uşağı olan qadınlar tərəfindən törədilən böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayətə görə seçilən cəzaların icrası uşaq səkkiz yaşına çatana qədər təxirə salına bilər (mad:7.9.1).

Cinayət törədən şəxsin himayəsində azyaşlı uşağın olması;

1960-cı il CM-də bu hal nəzərdə tutulmurdu. Lakin məhkəmə təcrübəsində hakimlər təqsirkarın himayəsində azyaşlı uşaqların olması halını məsuliyyəti yüngülləşdirən hal kimi qiymətləndirdi.

Müasir qanuvericilikdə bu hal həm azyaşlı uşağı olan kişilər, həm də qadınlar tərəfindən törədilən cinayətlərə görə cəza təyin edilərkən cəzanı yüngülləşdirən hal kimi nəzərə alınır.

Cinayətin ağır həyat şəraiti nəticəsində və ya mərhəmətlik niyyəti ilə törədilməsi;

Bu halda təqsirkar əməllərin təsiri altında (şəxsi, ailə, qulluq) yaranmış vəziyyətdən çıxış yolunu tapmamaq üzündən əməli törədir.

Ağır həyat şəraiti müxtəlif səbəblərlə bağlı ola bilər.

Şəxsin uzun müddət cuzi əmək haqqı ilə yazması, ailənin minimum tələblərini ödəyə bilməməsi, öünün və ya yaxınlarının ağır xəstəliyə mübtəla olması, ailə üzvlərindən birinin müntəzəm əxlaqsızlığı və s. bu kimi əməllərin təsiri ilə yaranan şəraitin neqativ təsiri altında cinayət törədilə bilər.

Mərhəmətlik duyğularının təsiri altında cinayətin törədilməsi cinayət hüququna gətirilən yeni anlayışdır. Məsələn, mərhəmətlik motivi ilə yaşamasına ümidi olmayan xəstəni əzablardan xilas etmək üçün ona artıq dozadan yuxu dərmanı verməklə onun həyatdan məhrum edilməsi.

Cinayətin fiziki və ya psixi məcburiyyət təsiri altında, yaxud maddi xidməti və ya sair cəzətdən asılılıq nəticəsində törədilməsi;

Şəxs psixi və ya fiziki məcburiyyət təsiri altında, yaxud xidməti və ya sair cəhətdən asılılıq üzündən tam azad davranış variantı bilmir, məsələn, şəxs fiziki və ya psixi təzyiq altında maddi köməkdən məhrum olacağı qorxusu altında, qulluq tabeçiliyində olduğu şəxsin təhriki ilə cinayətə yol verir. Sadalanan səpgidə fiziki və ya psixi məcburiyyət. sair cəhətdən asılılıq olmazdırsa. Ehtimal ki, şəxs cinayət etməyə vadar olmazdı. Qeyd edilən halların kriminogen xüsusiyyətinin şəxsi cinayətə vadar etmək həddi (dərəcəsi) məhkəmə tərəfindən qiymətləndirilir. Sadalanan halların yaratdığı şəraitin təsiri altında cinayətin edilməsi cəzadan azad etmir, ancaq cəzanı yüngülləşdirir.

Psixi və ya fiziki məcburiyyət həqsirkarın iradə fəaliyyətini tam istisna edən hallarda, şəxsin azad davranış seçmək imkanı aradan qalxır və o, məsuliyyətdən azad edilir.

Cinayətn zəruri müdafiənin ictimai təhlükəli əməl törətmiş şəxsin tutulmasının, son zərurətin, əsaslı risqin, əmrin və ya sərəncamın icra edilməsinin qanunla müəyyən edilmiş şərtlərini pozmaqla törədilməsi;

Göstərilən hallarda törədilən əməllər qanunla müəyyən edilən şərtləri pozmaqla bağlı olsada lakin belə əməllər ictimai faydalı maddələrlə bağlı olduğundan, qüvvədə olan cinayət qanunvericiliklə cinayətin belə hallarda bağlı törədilməsi, cəzanı yüngülləşdirən hal kimi müəyyən edir. Cinayətin zərər çəkmiş şəxsin qanunsuz və ya əxlaqsız hərəkətlərinin təsiri altında və ya bu hərəkətlər nəticəsində qəflətən baş vermiş güclü ruhi həyəcan (affekt) vəziyyətində törədilməsi.

Burada cəzanı yüngülləşdirən üç hal nəzərdə tutulur:

- a) (cinayətin zərərçəkənin qanunsuz hərəkətlərilə bağlı törədilmə-si;
- b) (cinayətin zərərçəkənin hərəkətlərinin təsiri altında törədilməsi;
- ç) cinayətin zərərçəkənin əxlaqsız qanunsuz hərəkətləri və ya əxlaqsız hərəkətləri ilə bağlı qəflətən baş vermiş güclü ruhi (affekt) vəziyyətində törədilməsi.

Qüvvədə olan CM cinayətin zərərçəkənin qanunsuz və ya əxlaqsız hərəkətləri ilə əlaqədar törədilməsini ilk dəfə cəzanı yüngülləşdirən hallar sırasına daxil etmişdir.

Könüllü gəlib təqsirini boynuna alma, cinayətin açılmasına, onun digər iştirakçılarının ifşa edilməsinə cinayət nəticəsində əldə edilmiş əmlakın axtarışına və tapılmasına fəal kömək etmək;

Bu halda təqsirkarın daha islah ediləcəyinə ümid verən ilkin şərtidir.

Könüllü gəlib təqsirini boynuna alma hər bir halda səmimi peşmançılığı ifadə etməsə də, təqsirkarın özünü istintaq və təhqiqat orqanlarına könüllü təqdim etməsi, törətdiyi cinayət, yaxud da onda iştirakı barədə düzgün məlumatlar verməsi, müəyyən dərəcədə onun səmimiliyini göstərir. Cinayətin açılmasınının fəal kömək göstərmək törədilmiş cinayətlə əlaqədar təqsirkarın ona məlum olan bütün hallar haqqında istintaq zamanı düzgün ifadə verməsində, cinayətin iştirakçılarının, habelə cinayət yolu ilə əldə edilmiş predmetlərin, yaxud alət və vasitələrin tapılmasında. Cinayətin izini aşkar edilməsində istintaq orqanlarına kömək göstərməsində ifadə olunur.

Səmimi peşmançılıq hətta şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsinin əsası ola bilər. Qüvvədə olan CM-in 72-ci maddəsinə əsasən ilk dəfə böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət etmiş şəxs könüllü gəlib təqsirini boynuna aldıqda, cinayətin üstünün açılmasına fəal kömək etdikdə, dəymiş ziyanı aradan qaldırırdıqda, vurulmuş zərərin dəyərini ödədikdə. Cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər.

Cinayətin törədilməsindən bilavasitə sonra zərərçəkmiş şəxsə tibbi və ya digər yardım göstərilməsi, cinayət nəticəsində dəymiş maddi və mənəvi zərərin könüllü olaraq ödənilməsi və ya aradan qaldırılması, zərərçəkmiş şəxslə razılıq əldə etməyə cəhd edilməsi, zərərçəkmiş şəxsə dəymiş zərərin azaldılmasına yönəldilmiş digər hərəkətlərin edilməsi;

Təqsirkarın cinayət törətdikdən sonra, cinayətin maddi və mənəvi zərərin nəticələrinin aradan qaldırılması sahəsində fəaliyyəti müxtəlif motivlərlə bağlı ola bilər: Zərərçəkənin halına yanma hissələri, cəza qarşısında qorxu hissi,

məsuliyyətinin yumşaldılmasına ümid hissi, törətdiyi əməldən peşimançılıq hissi və s.

Zərərçəkənə tibbi və ya digər yardım göstərilməsi-cinayət törədildikdən sonra zərərçəkənə yardım etmək üçün təcili tibbi yerləşdirilməsinə dair onun ailəsinə məlumat verilməsində tibbi yardım xidmətini çağırılmasında, zərərçəkənin tibb müəssisəsinə satdırılmasında, zərərçəkənin hansı tibb müəssisəsində, tibbi yardım edildikdən sonra zərərçəkəni evinə çatdırılmasına və s. ifadə oluna bilər. Zərərçəkənə tibbi yardım göstərilməsi cinayət törədildikdən dərhal sonra göstərməlidir.

CM-in 59-cu maddəsində sadalanan cəzanı yüngülləşdirən hallar Məcəllənin Xüsusi hissəsinin normalarında tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutulmadıqda, məhkəmə konkret cinayət işi üzrə (belə hallar konkret işdə mövcud olduqda) cəza təyin edərək, onlara cəzanı yüngülləşdirən hal kimi əhəmiyyət verir (mad:59.3)

Şərh etdiyimiz 59-cu maddədə göstərilən cəzanı yüngülləşdirən hallardan əlavə, məhkəmə işi üzrə xüsusən məhkumu müsbət mövqeydən səciyyələndirən hal kimi qiymətləndirə bilər (məsələn, peşəkar mütəxəssis olması).

Şərhini verdiyimiz cəzanı yüngülləşdirən hallar içərisində qanunda iki halın cəza təyin zamanı təyin edilən cəzanın həddinə göstərdiyi təsir formal kriteriya əsasında dəqiqləşdirilmişdir. Bura aiddir: təqsirkarın könüllü gəlib təqsirini boynuna alması. Cinayətin açılmasına fəal kömək göstərməsi (mad: 59.1.9.) və bir də cinayətin törədilməsindən bilavasitə sonra zərərçəkmiş şəxsə tibbi yardım göstərilməsi, cinayətlə vurulan maddi və mənəvi zərərin aradan qaldırılması (mad: 59.1.10).

Qüvvədə olan CM-nin 60-cı maddəsində qeyd edilən halların cəza təyininə göstərdiyi təsir həddinə dair göstəriş vardır. Orada deyilir ki. Göstərilən cəzanı yüngülləşdirən hallar olduqda və əgər cəzanı ağırlaşdıran hallar yoxdursa, təyin olunan cəzanın müddəti və ya həcmi və məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində nəzərdə tutulmuş daha ciddi cəza növünün son həddinin dördü üçündən artıq ola bilməz.

Cəzanı ağırlaşdıran hallar

Qüvvədə olan CM-nin 61-ci maddəsində cəzanı ağırlaşdıran halların siyahısı verilmişdir. Bu məsələdə qüvvədə olan CM Respublikanın 1960-cı il Cinayət Məcəlləsinin cəzanı ağırlaşdıran hallarla bağlı mövqeyinə əsasən saxlamışdır.

Cinayətlərin təkrar törədilməsi. Cinayətlərin residivi;

Əvvəllər edilən əmələ görə şəxsin mühakimə edilib –edilməməsindən asılı olmayaraq, törədilən əməl bu əmələ təkrarlıq yaratdıqda, ona məsuliyyəti ağırlaşdıran hal kimi baxılır. Cinayət əvvəllər mühakimə olunmuş şəxs tərəfindən edilirsə (residiv), bu, bir tərəfdən cinayət-hüquq təsir tədbirinin lazımı sərə vermədiyini, digər tərəfdən isə təsirkarda ictimai təhlükəli vərdişləri davamlı olduğunu göstərir. Buna görə, residivistlərə təyin edilən cəzanın daha təsirli olmasına nail olmaq məqsədi ilə təkrarlığa hər bir halda məsuliyyəti ağırlaşdıran hal kimi əhəmiyyət verilməlidir.

Əvvəllər edilən cinayətə görə məhkumluq müddəti və ya məsuliyyətə cəlb etmə müddəti keçmişsə, ya da məhkumluq şəxsin üstündən götürülmüşsə, sonradan edilən cinayət təkrarlığı yaratmır.

Cinayətin ağır nəticələrə səbəb olması; Cinayətin ağır nəticələr verməsi dedikdə, törədilmiş cinayət nəticəsində elə ziyanın vurulması nəzərdə tutulur ki, bu eyni növdən başqa cinayətin vurmuş olduğu ziyanla müqayisədə daha ağır olur.

Kriminal əməllə bağlı baş vermiş nəticənin ağır nəticə hesab edilməsini məhkəmə hüquq düşüncüsünə əsasən həll edir, məsələnin həllinə cinayətin vurduğu ziyanın böyüklüyü, qəsd obyektinin mühümlüyü təsir gösətərir.

Cinayətin qabaqcadan əldir olmuş bir qrup şəxs, mütəşəkkil dəstə və ya cinayətkar birlik (təşkilat) tərəfindən törədilməsi;

Cinayətin bir nəfər şəxsin törədilməsi ilə müqafisədə, onun dəstə tərəfindən törədilməsi daha yüksək təhlükə yaradır. Cinayətin dəstə tərəfində törədilməsinə cinayətin törədilməsinə mütəşəkkillik verir, böyük ziyan vurmağa imkan yaradır. Belə cinayətin qarşısını almaq, yaxud da onun izinə düşmək, açmaq xeyli çətin olur.

Cinayətin qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən törədilməsi o halda mövcud olur ki, əvvəlcədən əlbir olan dəstə tərəfindən törədilən cinayətdə icraçı qismində ən azı iki nəfər iştirak edir.

Mütəşəkkil dəstə tərəfindən cinayətin edilməsi-cinayət etmək üçün əvvəlcə razılığa gələn və sabit dəstə halında birləşən iki və daha artıq şəxsin cinayət etməsini nəzərdə tutur, mütəşəkkil dəstə-üzləri arasında vahid məqsəd birliyinə, qarışılıqlı, inam və etibarən olmasına, habelə sıx əlaqə ilə bağlılığa söykənir.

Əməlin cinayətkar təşkilat tərəfindən törədilmə-cinayətin sabit birliyə malik olan mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədilməsini. Habelə ağır və ya xüsusilə ağır cinayət törətmək üçün yaradılan sıx birləşən mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədilməsini nəzərdə tutur.

Cinayətin törədilməsində xüsusilə fəal iştirak etmə;

Dəstə daxilində möhkəm intizam yaradan, dəstə üzvlərinin sıx birliyini təmin edən, yüksək təşkilatçılıqda, habelə liderlikdə özünü göstərən fəaliyyəti nəzərdə tutur.

Psixi pozuntulardan əziyyət çəkən və ya sərxoş vəziyyətdə olan şəxslərin, habelə cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddinə çatmayan şəxslərin cinayət törətməyə cəlb olunması:

Qüvvədə olan cinayət qanunu ilə psixi pozuntusu olan və ya sərxoş vəziyyətdə olan şəxslərin, habelə cinayətin subyektivi ola bilməyəcək yeniyetmələrin cinayətə təhrik edilməsi cəzanı ağırlaşdıran hal kimi müəyyən edilərək nəxzərə alınmışdır ki, təqsirkar burada cinayət törətmək məqsədini başqalarının əli ilə həyata keçirməyə cəhd edir.

Yuxarıda sadalanan şəxsləri cinayətə təhrik edən şəxsin əməlinə təhrikçilik, yaxud da icraçılıq kimi qiymət verilməsindən asılı olmayaraq, onun fəaliyyətinə cəza təyin edilərkən cəzanı ağırlaşdıran hak kimi əhəmiyyət verilir.

Milli, irqi və ya dini düşmənçilik, dini fanatizm, digər şəxslərin qanuni hərəkətlərinə görə qisas almaq zəmnində, tamah məqsədi ilə və ya s. alçaq niyyətlərlə habelə başqa cinayəti ört basdır və ya onun törədilməsini asanlaşdırmaq məqsədilə törədilməsi; təkcə hakimiyyət nümayəndələri deyil, həm

də digər vəzifə sahibləri də nəzərdə tutulur. Sonuncu qəbildən olan vəzifə sahiblərinə dövlət idarələrində, Kommersiya təşkilatlarında, xüsusi firmalarında. Əmək müqavilələri (kontrakt) əsasında fəaliyyət göstərən vəzifəli şəxslər aiddir. Onların fəaliyyəti qüvvədə olan qanunvericiliyə zidd olmur. Cinayətin müqəssir üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadına. Habelə azyaşlı, qoca və ya köməksiz vəziyyətdə olan və ya müqəssirindən asılı vəziyyətdə olan və ya müqəssirindən asılı vəziyyətdə olan şəxsə qarşı törədilməsi;

Hamilə qadın barəsində cinayətin törədilməsi təqsirkarın qəsd formasını nəzərdə tutur. Çünki qanunda «cinayətin müqəssir üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadına » qarşı törədilməsi göstərişi vardır. Təqsirkar üçün hamiləliyin hansı müddətdə olmasını bilmək zəruri deyildir. Lakin zərərçəkənin hamilə olmasını bilməsi tələb olunur. Təqsirkar qadını hamilə olduğunu bilə-bilə onu döyür xəsarət yetirir. Təhqir edir. Söyür və s. təqsirkar hamilə vəziyyətdə olan qadın barəsində törətdiyi cinayətə görə mühkimə edilərkən, həm də bu hal cəzanı ağırlaşdıran hal kimi qiymətləndirilir.

Cinayətin öz qulluq və ya ictimai bəcunu yerinə yetirən şəxsə və ya onun yaxın qohumlarına qarşı törədilməsi;

Qulluq və ya ictimai bəcunu yerinə yetirən şəxslər təkcə hakimiyyət nümayəndələri deyil, həm də digər vəzifə sahibləri də nəzərdə tutulur. Sonuncu qəbildən olan vəzifə sahibləri də nəzərdə tutulur. Sonuncu qəbildən olan vəzifə sahiblərinə-dövlət idarələrində, kommersiya təşkilatlarında, xüsusi firmalarında, əmək müqavilələri (kontrakt) əsasında fəaliyyət göstərən vəzifəli şəxslər aiddir. Onların fəaliyyəti qüvvədə olan qanunvericiliyə zidd olmur.

Cinayətin zərərçəkmiş şəxsə qarşı xüsusi, amansızlıqla, əzab və ya işgəncə verməklə törədilməsi;

Şəxsiyyət əleyhinə törədilən cinayətlərdə bu halda daha çox təsadüf edilir. Xüsusən həyata, səhhətə qəsd edən cinayətlərdə xüsusi amansızlıq seçilən üsulla əlaqədar olur. Xüsusi amansızlıq çoxlu sayda bədən xəsarəti yetirməklə, xüsusi əziyyətverici zəhərdən istifadə etməklə və s. yolla zərərçəkənə verilən əzab və

işgəncədə ifadə oluna bilər. Azyaşlı uşaqların gözü önündə anaya işgəncə verilməsi və xüsusi amansızlığın forması kimi qiymətləndirilir.

Cinayətin oblu silahdan, partlayıcı vasitələrdən və ya digər ümumi təhlükəli üsullardan və texniki vasitələrdən istifadə etməklə törədilməsi;

Cinayətin odlu silahdan, partlayıcı vasitələrdən və ya texniki vasitələrdən, ümumtəhlükəli üsullardan istifadə etməklə törədilməsi,-törədilən əməlin sosial təhlükəliliyini artırır və bu hallın cəzanı ağırlaşdıran hallar sırasına aid edilməsinə əsas olur. Cinayətin fəvqəladə vəziyyəti, təbii və ya digər ictimai fəlakət, habelə kütləvi iştirakçılar zamanı törədilməsi;

Bu halda cinayətin törədilməsi, belə əməlin ictimai təhlükəliliyini daha da artırdığından qanunverici orqan, belə vəziyyətdə cinayətin törədilməsini cəzanı ağırlaşdıran hal kimi müəyyən edir.

Cinayətin hakimiyyət nümayəndəsinin xüsusi geyimindən və ya sənədlərindən istifadə etməklə törədilməsi;

Cinayətin hakimiyyət nümayəndəsinin xüsusi qismindən və ya sənədlərindən istifadə etməklə törədilməsi. İlk dəfə cinayət qanununa cəzanı ağırlaşdıran hal kimi daxil edilmişdir.

Cinayətin qulluq mövqeyinə və ya müqaviləyə əsasən təqsirkara göstərilən etimaddan istifadə etməklə törədilməsi;

Cinayət törədən şəxs qulluq mövqeyindən sui-istifadə edir, yaxud da müqaviləyə əsasən ona göstərilən etimaddan istifadə edir.

Araşdırılan hallarda törədilən cinayət özünün motivinə və xarakterinə görə, xüsusi təhlükəliliyi ilə fərqləndiyindən qanunverici orqan qeyd edilən halı cəzanı ağırlaşdıran hal kimi müəyyən etmişdir.

C cinayətə görə müəyyən edilmiş cəzadan daha yüngül cəza təyin edilməsi (mad 62.)-Cinayət məəcəlləsinin 62-ci maddəsinə əsasən cəza təyin etmək zərurəti o halda yaranır ki, əməlin tövsif edildiyi maddənin sanksiyasında göstərilən yumşaq cəzanın aşağı həddində belə təyin ediləcək cəza işin vəziyyətinə və təqsirkarın şəxsiyyətinə görə adekvat cəza olmadığı müəyyən edilir. Məhkəmə ədalətlik prinsipinin fərdiləşdirici meyarının tələblərini rəhbər tutaraq məhkuma

sanksiyada göstərilən cəzadan daha yüngül olan cəzanın təyin edilməsinin zəruri olduğunu müəyyən edib, CM-nin 62-ci maddəsini tətbiq edərək, belə cəza təyin etməyə haqlıdır.

Azərbaycan Respublikası CM-nin 62.1-ci maddəsi cinayətə görə müəyyən edilmiş cəzadan daha yüngül cəza təyin edilməsinin aşağıdakı əsaslarını nəzərdə tutur:

a) Cinayətin məqsədi və motivi, təqsirkarın cinayətin törədilməsində rolu, cinayətin törədilməsi zamanı və bundan sonra onun davranışı ilə bağlı müstəsna halların olması;

b) cinayətin ictimai təhlükəliliyini əhəmiyyətli dərəcədə azaldan başqa halların mövcüdlüğü;

v) iştirakçılıqla törədilmiş cinayətin iştirakçısının həmin cinayətin açılmasına fəal gömək etməsi.

Qanun işin müstəsna halları anlayışını müəyyən etmir. Ona görə də belə halların mövcudluğu məhkəmə tərəfindən müəyyən edilməli, onlar konkretləşdirilməli və müstəsna hal kimi qiymətləndirilməsinin səbəbləri hökümdə əsaslandırılmalıdır. Bu halları müəyyən edərkən məhkəmə həm cəzanı yüngülləşdirən ayrı-ayrı halları, həm də bu cür halların məcmusunu, yeni cinayətin motivi və məqsədini təqsirkarın cinayətin törədilməsində rolunu, cinayətin törədilməsi zamanı və ondan sonrakı davranışını, təqsirkarın şəxsiyyətini xarakterizə edən məlumatları və s. qiymətləndirməlidir.

Cinayətin ictimai təhlükəliliyini azaldan başqa hallar dedikdə. cinayətin törədilməsindən bilavasitə sonra zərərçəkmiş şəxsə dəymiş zərərin azaldılmasına yönəldilmiş digər hərəkətlərin edilməsi və s. başa düşülməlidir.

Cinayətin iştirakçılarının həmin cinayətin açılmasında fəal kömək etməsi könüllü gəlib təqsirini boynuna alma, cinayətin açılmasına, onun digər iştirakçılarının ifşa edilməsinə, cinayət nəticəsində əldə edilmiş əmlakın axtarışına və tapılmasına əhal kömək etmə və s. kimi ifadə oluna bilər.

Qanun cinayətə görə müəyyən edilmiş cəzadan daha yüngül cəza təyin etmənin üç formasını müəyyənləşdirir:

a) CM-nin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində müəyyən edilmiş aşağı həddən də az cəza təyin edilməsi;

b) CM-nin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində müəyyən ediləndən daha yüngül cəza növünün təyin edilməsi;

v) Təyin edilməsi məcburi olan əlavə cəzanın təyin edilməsi.

Yuxarıda göçtərilən əsaslar olduqda məhkəmə Cinayət Məcəlləsinin 62-ci maddəsinə tətbiq edərək cinayətə görə müəyyən edilmiş cəzadan daha yüngül cəza təyin etməyin üç növündən biri üzrə ya Xüsusi hissənin müvafiq maddəsinin sanksiyasında müəyyən edilən aşağı həddən də az cəza təyin edir ya başqa daha yüngül cəza növünə keçir, ya da təyin edilməsi məcburi olan cəzanı təyin etmir.

Cinayət məəcəlləsinin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində müəyyən edilmiş aşağı həddən də az cəza təyin edilməsi məhkəməyə həmin maddənin sanksiyasında konkret cinayətə görə nəzərdə tutulmuş cəzadan az cəza təyin etməyə imkan verir.

Məhkəmə təcrübəsində adətən iş üzrə cəzanı ağırlaşdıran hal olmayan hallarda və cəzanı yüngülləşdirən hallar mövcud olduqda məcmu halında götürülərək, onlara müstəsna hal kimi əhəmiyyət verilir. Bununla belə, ayrıca götürülən cəzanı yüngülləşdirən halda işə müstəsna lıq verilən hal kimi qiymətləndirilə bilər.

Başa çatmayan cinayətə görə cəza təyin etmə (maddə 69.).

Qüvvədə olan CM-də cəza təyini zamanı başa çatmayan cinayətlərə görə cəzanın yumşaldılmasının məcburi qaydalarını nəzərdə tutur. Respublikanı 1960-cı il CM-də başa çatmayan cinayətlər barəsində cəza təyininə dair ümumi xarakterli göstərişlər mövcud idi. Qüvvəsini itirmiş Məcəllənin 15-ci maddəsinin 3-cü bəndində deyilirdi: «Cinayətə hazırlıq və cinayətə sui-qəsdə görə cəza, qanunu bu cinayət üçün məsuliyyəft nəzərdə tutan maddəsi üzrə təyin edərək müttəhimin etmiş olduğu hərəkətlərin xarakterini və ictimai-təhlükəlilik dərəcəsinə və cinayətin başa çıtdərəlmaması səbəblərini nəzərə alır».

Məhkəmə təcrübəsində başa çatmayan cinayətlərə görə bitimiş cinayətlərələ müqayisədə nisbətən yüngül cəza təyin edilməsi də qadağan edilmirdi və bu məsələ məhkəmənin səlahiyyətinə aid edilirdi.

Baş a çatmayan cinayətlərin iki mərhələsincinayətə hazırlaq və cinayətə cəhd mərhələləri fərqləndirilir. Bu fərq onların faktiki təərəflərindəvə ağırlığında özünü göstərir. Cinayətə hazırlıq əvvəla, hələ edilməsi planlaşdırılan cinayətin icrasına yönələn əməl olmadığından–cinayətə cəhddən həmişə az təhlükəli olur. İkinci, qanun la ancaq ağır və xüsusilə ağır cinayəti törətməyə yönələn hazırlıq hərəkətlərinin kriminalılığı müəyyən edilmişdir.

Cinayətə hazırlıq cinayətə cəhddən az təhlükəli olduğunda, qanunla cinayətə hazırlığpa görə cinayətə cəhdlə müqayisədə nisbətən yüngül cəza təyin etməyə imkan verən qayda təsbit edilmişdir.

Cinayətə hazırlıq cinayətə cəhddən az təhlükəli olduğundan. Qanunla cinayətə hazırlığa görə cinayətə cəhdlə müqafisədə nisbətən yüngül cəza təyin etməyə imkan verən qayda təsbit edilmişdir. Məcəllənin 63-cü maddəsinin 2-ci hissəsinin göstərişində deyilir: «Cinayəttə hazırlığa görə cəzanın müddəti və ya həcmi bu məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində başa çatmış cinayətə görə müəyyən edilmiş daha ciddi cəza növünün yuxarı həddinin yarısından çox ola bilməz»

Cinayətə cəhd, öz növbəsində cinayətə hazırlıqdan daha təhlükəli. Başa çatan (bitən) cinayətlərdən nisbətən az təhlükəli əməldir. Buna görə cinayətə cəhdə görə cəza təyin etməyə dair müəyyən edilən formal kriteriya, ona cinayətə hazırlıqla müqayisədə daha ciddi cəza təyin etməyə imkan verir. Belə ki, Məcəllənin 63-cü maddəsinin 3-cü hissəsinin göstərişində deyilir: «Cinayət etməyə cəhdə görə cəzanın müddəti və ya həcmi bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində başa çatmış cinayətə görə müəyyən edilmiş daha ciddi cəza növünün yuxarı həddinin dördə üçündən çox ola bilməz.

Cinayətə hazırlıqdan fərqli olaraq cinayətə cəhdə görə cəza təyini cinayətlərin kateqoriyalarından asılı deyildir.

İştirakçılıqla törədilmiş cinayətə görə cəza təyin edilməsi. (Maddə:63). zərbaycan Respublikasının 1960-cı il CM-nin 17-ci maddəsinin son bəndində iştirakçılıqla törədilən cinayətlərə görə cəza təyin edilməsinə dair ümumi formada göstəriş var idi. Orada deyilirdi: «Cinayət edilməsində iştirak dərəcəsi və xarakteri məhkəmə tərəfindən cəza təyin edilərkən nəzərə alınmalıdır».

Qüvvədə olan CM-də iştirakçılıqla törədilən cinayətlərə görə cəza təyin edilməsinə dair xüsusi ayrıca 64-cü maddədə göstəriş təsbit edilmişdir. Doğrudur. Məcəllənin 64-cü maddəsində cinayətin iştirakçılara təyin ediləcək cəzaya dair konkret formal kriteriya müəyyən edilməsə də. İştirakçılıqla edilən cinayətlərdə cəza təyininə nəzərə alınmalı olan halların dairəsi konkretləşdirilir. Məcəllənin 64-cü maddəsində deyilir: «İştirakçılıqla törədilən cinayətə görə cəza təyin edilərkən iştirakçıların hər birinin cinayətin törədilməsində faktiki iştirakçının xarakteri və dərəcəsi, cinayətkar məqsədə nail olunmasında belə iştirakçının əhəmiyyəti. Vurulmuş zərərin həcminə və xarakterinə onun təsiri nəzərə alınır».

İştirakçılıqla törədilən cinayətlərdə hər bir iştirakçının əməlində cinayət tərifi olduğu üçün müəyyən mənada müstəqil surətdə onların məsuliyyəti yaranır, yəni cinayətin təşkilatçısının təhrikçisinin və köməkçisinin məsuliyyəti heç cə cinayətin icraçısının məsuliyyətindən asılı deyildir. Bununla belə, iştirakçılıqla törədilən cinayətlərdə, 64-cü maddənin müəyyən etdiyi tələblərə uyğun olaraq. Dəstə tərkibində hər bir iştirakçının hansı funksiyanı–təşkilatçı. Təhrikçi qismində fəaliyyəti yerinə yetirdiyi aydınlaşdırılır. Məhkəmə eyni zamanda cinayətin iştirakçısının hər birinin aktivlik dərəcəsində qiymət verir, kriminal nəticənin baş verməsində onların «xidməti»ni qiymətləndirir.

Mürəkkəb iştirakçılıqla törədilən cinayətlərdə iştirakçılığın xarakteri yerinə yetirilən funksiya ilə və iştirakın dərəcə səviyyəsi ilə bu funksiya yerinə yetirilərkən şəxsin göstərdiyi fəallığın səviyyəsi ilə müəyyən edilir. Lakin bin cinayətin iştirakçısının fəallıq dərəcəsinin onun əməlinin tövsifini də dəyişə bilər fikri ilə razı deyilik. Belə mövqe, iştirakçılıqla törədilən cinayətlərin zəruri əlaməti olan «Cinayətin qəsdən birgə törədilməsi» əlamətini rədd edir.

Cinayətin iştirakçısının cinayətdə iştirak dərəcəsi təkcə bir funksiya daxilində məhdudlaşmır. Bəzən təşkilatçı. Təhrikçi, qismən köməkçilik funksiyasına daxil olan işləri də görə bilər. Buna görə cinayətin iştirakçısının cinayətdə iştirak dərəcəsi təkcə bir funksiya daxilində icra edilən işləri deyil, həm də bu funksiyadan kənara çıxan işləri də əhatə edə bilər və cəza təyində bu cəhət «iştirak dərəcəsi» anlayışı altında nəzərə alınmalıdır.

Bircə icraçılıqla edilən əməllərdə də cinayətin törədilməsində bütün icraçılar eyni funksiyaları yerinə yetirərlər də, onların cinayətin edilməsində icraçılıq dərəcəsi müxtəlif ola bilər. İcraçılıqdan biri cinayətin obyektiv cəhətinin icrasında qismən, digəri isə tam iştirak edə bilər. Məsələn, zorlama cinayətində icraçılardan biri zərərçəkənə hədə-qorxu gəlir. Lakin zərərçəkənlə cinsi əlaqədə olmur. Digər icraçı nəinki hədə- qorxu gəlir, həm də fiziki zor göstərməklə zərərçəkəni zorlayır. Burada hər iki iştirakçı icraçı funksiyaları yerinə yetirsə də cinayətdə icraçılıq dərəcəsi müxtəlifdir və cəza təyində nəzərə alınmalıdır.

Residivə görə cəzanın edilməsi (maddə:65) Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan Cinayət qanunvericiliyində ilk dəfə residiv cinayətlərə görə cəza təyinetmənin qaydalarını nəzərdə tutan norma müəyyən edilmişdir.

CM-nin 18-ci maddəsində residivin 3 növü residiv;təhlükəli; residiv və xüsusi təhlükəli residiv fərqləndirilir. Məcəllənin 18-ci maddəsində residivə görə cəza təyinetmənin qaydası nəzərdə tutulmuşdur. Lakin bu maddənin son bəndində deyilir ki. Qanunla nəzərdə tutulan əsaslarda və hədlərdə cinayətlərin residivinə görə daha sərt cəza tətbiq edilir. Bununla belə, qüvvədə olan CM-nin 65-ci maddəsi residivə görə cəza təyinetmənin əsasları və həddələri konkretləşdirilir. Məcəllənin 65-ci maddəsinin 1-ci hissəsində residiv cinayətə cəza təyin edilərkən, nəzərə alınması məcburi sayılan halların siyahısı verilir. Orada deyilir: «Residivə, təhlükəli residivə və xüsusi təhlükəli residivə görə cəza təyin edilərkən əvvəllər törədilmiş cinayətlərin sayı. Xarakteri, ağırlığı və nəticələri, əvvəli cəzanı islah təsirinin yetərli olmamasına səbəb olan hallar, habelə yeni cinayətin xarakteri. Ağırlığı və nəticələri nəzərə alınar».

Cəzanı fərqləndirməyə imkan verir.

Cinayət qanunun hər növü residiv üçün müəyyən etdiyi formal kriteriyaların riayət etmədikdə məhkəmələr cəza təyin edir.

Qanuna görə residiv nə qədər təhlükəlidir, bir o qədər də ona təyin edilən cəzanın minimum həddi yuxarı olur.

Sadə residiv üçün cəzanın müddəti;-törədilmiş cinayətə görə bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində müəyyən edilmiş daha ciddi cəza növünün son həddinin yaranmasından, təhlükəli residivə görə üçdə ikisindən, xüsusi təhlükəli residivə görə isə dördə üçündən az ola bilməz.

Əgər residiv CM-nin Xüsusi hissəsində tərkib əlaməti kimi müəyyən edilirsə, ona cəzanın ağırlaşdıran hal kimi qiymət verilə bilməz. Belə hallarda residivistə cəza təyin edilərkən Məcəllənin 65-ci maddəsinin müddəalarının və tətbiq ediləcək cəzanın həddinə dair onun göstərişləri tətbiq edilmir.

Sual 3. Cinayətlərin məcmüyü və hökümlərin məcmuyü üzrə cəza təyin etmənin qaydaları

Cinayətlərin cəmi-Cinayət Məcəlləsinin müxtəlif müddəaları ilə məsuliyyət yaradan iki və ya daha artıq cinayətin edilməsi ilə mövcud olur, həm də cəmə daxil olan cinayətlərə görə şəxsin məhkum olmaması və bunların heç birinə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətinin keçməməsi tələb edilir. Bununla belə, əgər şəxs öncə törətdiyi cinayətə görə aministiya (mad.81.) və ya əfv etmə (mad. 82) qaydasında, yaxud da digər əsaslarla (mad.72-75) məsuliyyətdən azad edilmişdirsə, yenidən törədilən başqa növbədə olan cinayət cinayətlərin məcmusunu yaratmır.

Əgər bir normanın ağırlaşdırıcı hallarını yaradan əməllər eyni şəxs tərəfindən müxtəlyi vaxtlarda törədilərsə, belə hallarda cinayətlərin məcmusu yarana bilər. Məsələn. Yuxarıda göstərdiyimiz hal üzrə şəxs həyat və ya səhhət üçün təhlükəli olmayan zor göstərməklə oğurluq edir. Təqsirkar bir neçə ay keçəndən sonra yenidən külli miqdarda ziyan vurmaqla soyğunçuluq edir. Bu hallarda təqsirkarın CM-nin 180.2.4. və 180.3.2.-ci maddələrində nəzərdə tutulan cinayətlərin cəmi üzrə məsuliyyəti yaranır. Şəxsə CM-nin 66-cı maddəsinə əsasən cinayətlərin məcmuyu üzrə cəza təyin edilir.

Qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin bu məsələni tənzim edən 66-cı maddəsində isə cəmi daxil olan cinayətlər, əgər böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər kateqoriyasında olarsa, habelə təyin edilən cəza azaldıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmazsa, ancaq bu halda məhkəmə az ciddi cəzanın daha ciddi cəza ilə əhatə etmək, yaxud da cinayətlərə görə təyin edilən cəzaları toplama üzrə qaydalardan birini seçib tətbiq etməklə, yekun cəza təyin edir. Məhkəmənin bu halda təyin etdiyi yekun cəzanın həddi cəmə daxil olan cinayətlərdən ağrının müəyyən etdiyi sanksiyadakı daha ciddi cəzanın yüksək həddini aşmamalıdır.

Məcmuya daxil olan cinayətlər üzrə təyin edilən cəzaları tamamilə və ya qismən toplamaq yolu ilə cəza təyin edilir. Bu halda azadlıqdan məhrum etmə növündə qəti cəzanın müddəti on beş ildən çox ola bilməz.

Hökümlərin məcmuyu üzrə cəzanın təyin edilməsi Hökümlərin cəmi cinayət törətmiş və barəsində hökm çıxarılmış şəxsin cəzanı çəkib qurtarmamış yenidən cinayət etməsilə yaranır. Beləliklə, hökümlərin cəminin mövcud olması

a) müəyyən cəza növünə məhkum olunmuş şəxs barəsində çıxarılmasını; b) təyin olunmuş cəzanın icrasının başa çatdırılmamasını; c) şəxsin yenidən cinayət törətməsini nəzərdə tutur.

Hökümlərin cəmi üzrə cəza təyin edilərkən yeni hökm üzrə təyin edilmiş cəzaya əvvəlki hökm təyin edilmiş cəzanın çəkilməmiş hissəsi tamailə və ya qismən birləşdirilir.

Hökümlərin məcmuyu üzrə təyin edilmiş və azadlıqdan məhrumetmə ilə əlaqədar olmayan qəti cəzanın müddəti və ya həcmi, bu Məcəllənin ümumi hissəsində həmin cəza növü üçün müəyyən edilmiş yuxarı həddindən artıq ola bilməz.

Hökümlərin cəmi üzrə təyin edilən cəza azadlıqdan məhrumetmə cəzası ilə bağlı olduqda yekun cəza iyirmi ilə qədər təyin edilə bilər (mad.67.3)

Əgər hökümlərin birinə görə təyin edilən cəza azadlıqdan məhrumetmə ilə, digər cəzalar isə azadlıqdan məhrumetmə ilə bağlı deyildirsə, belə olan hallarda yekun cəzanın yüksək həddi neçə müəyyən edilir.

Zənn edirik ki, belə hallarda olan hallarda CM-nin 67.3. –cü maddəsinin göstərişi rəhbər tutulmalıdır. Fərz edirik ki, cəmə daxil olan hökümlərdən birində əmk haqqından 10% tutmaqla iki il islah işi təyin edilmişdir.

Hökümlərin cəmi üzrə cəza təyin edərkən biri cərimə, digər cəzalar isə müddətli cəzadırsa, hökümlərin cəmi qaydasında cəza təyin edilərkən. Belə cəzaları bir cəza növünə gətirmək müəmn olmadığından, onlar toplandıqda müstəqil icra edilir (mad. 68)

.Fikirimizcə, hökümlərin cəmi üzrə tam toplama mümkün olmayan hallarda, yaxud da işin vəziyyətinə və cinayəti törədənin şəxsiyyətinə görə məhkəmə tam toplamaqla yekun cəza təyinetmənin ədalətli olmasını məqsədə uyğun saymadıqda , qismən toplamaqla yekun cəza təyin edir.

Cəmə daxil olan hökümlərin birində konkret cinayətə görə cəza təyin edilərkən, həm də ədavə cəza təyinedilərkən. Həm də əlavə cəza təyin edilmişdirsə. Belə əlavə cəza yekun cəzaya qoşula bilər.

Cəzaların toplanması zamanı müddətlərin müəyyən edilməsi qaydası (mad. 68.).

Cinayətlərin məcmusu və hökümlərin məcmusu üzrə müxtəlif cəzaların ağırlıq dərəcəsindən asılı olaraq toplanması qaydaları şərh olunan maddədə öz əksini tapmışdır.

Cəzaların ağırlıq dərəcəsi nəzərə alınaraq azadlıqdan məhrumetmənin bir günü intizam xarakterli hərbi hissədə saxlamanın bir gününə bərabər tutulur. Belə ki, qanun məhkum barədə mərhumiyyətlər yaradılmasında. Onun hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasında azadlıqdan mərhumetmə cəzanın intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama cəzasına bərabər tutur və onlar cinayətlərin məcmusu və hökümlərin məcmusu üzrə günə gün hesabı ilə qismən və ya tamamilə və ya tamamilə toplanır.

Azadlığın məhdudlaşdırılması (ittiham hökmü çəxarılanadək 18 yaşı tamam olmuş məhkumların cəmiyyətdən təcrid olunmadan nəzarət altında xüsusi müəssisələrdə saxlanması) azadlıqdan məhrumetmə cəzasına nisbətən yüngül cəza alması nəzərə alınaraq Cinayət Məcəlləsinin 68.1.2-ci maddəsinə əsasən, azadlıqdan məhdudlaşdırılmasının iki günü azadlıqdan məhrumetmənin bir gününə bərabər tutulmuşdur.

Məhkəmə barəsində daha az mərhumiyyətlər yaradan islah işlərinin və ya hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırmanın üç günü azadlıqdan məhrumetmənin bir gününə bərabər tutulur.

Cinayətlərin məcmusu və hökümlərin məcmusu üzrə cəzalar qismən və ya tamamilə toplanarkən azadlıqdan məhrumetmənin bir günü ictimai işlərin səkkiz saatına bərabər tutulur.

İctimai işlərə məhkum olunmuş şəxs həmin işlərin yerinə yetirilməsindən qərəzli boyun qaçırdıqda səkkiz saat ictimai işə bir gün azadlığın məhdudlaşdırılması və ya on iki saat ictimai işə, bir gün müddətə azadlıqdan məhrumetmə cəzası ilə hesablanır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, cəzaların toplanması zamanı yuxarı həddlər qanunla müəyyənləşdirilir. Məsələn, cinayətlərin məcmusuna az ağır, ağır və ya

xüsusilə ağır cinayətlərdən hər hansı biri daxildirsə, təyin olunmuş cəzaların tamailə və ya qismən toplamaq yolu ilə qəti cəza təyin edilərkən həmin cəzanın müddəti on beş ildən çox ola bilməz. Hökümlərin məcmusu üzrə təyin edilmiş əzazadlıqdan məhrumetmə ilə əlaqədar olmayan qəti cəzanın müddəti və ya Cinayət Məcəlləsinin Ümumi hissəsində həmin cəza növü üçün müəyyən edilmiş yuxarı həddən artıq ola bilməz.

Şərh olunan maddənin ikinci hissəsinə əsasən, cəza məhkumun müxtəlif hüquqlarını və tamamilə başqa fəaliyyət sahələrini əhatə etdikdə həmin cəzalar müstəqil və eyni vaxtda icra olunur. Belə ki, nəqliyyat vasitəsinin idarə etmək hüququndan məhrum etmə növündə cəza intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama ilə toplandıqda, onlar müstəqil icra olunur.

Cəza müddətinin hesablanması və cəzanın hesaba alınması (mad. 69).

Qüvvədə olan Cinayət və Cinayət-Prosesual qanunvericiliyinə əsasən, cəza təyinin və onun icrası zamanı məhkuma tətbiq olunmuş cəza müddətlərinin hesablanması və cəzanın hesaba alınması zərurəti meydana çıxır.

Cəza müddətinin hesablanmasının məhkəmə təcrübəsi üçün mühüm əhəmiyyəti vardır. Xüsusən cəzanın toplanmasında. Cəzanın başqa cəza növü ilə əvəz edilməsində həbs qətimkan tədbirinin hökümlə təyin edilən cəza müddətinə hesablanmasında-cəza müddətlərinin hesablanması kimi məsələlər də ortaya çıxır. Buna baxmayaraq hər bir cəza növü konkret müddətə və ya konkret həcmdə təyin olunur.

Cəza müddətlərinin hesablanması və cəzanın hesaba alınması zamanı aşağıdakı müddətlər nəzərə alınmalıdır:

a) Cinayət törətməsinə şübhə yarandıqda şəxsin tutulması müddəti; prosesual qanunvericiliyinə əsasən cinayət işinin başlanmasına dair qərar şəxsin tutulduğu andan 24 saat keçənədək qəbul olunmazsa, tutulmuş şəxs dərhal azad olunmalıdır. Belə qərar qəbul olunsada şəxsin tutulması 48 saatdan artıq davam edə bilməz. Tutulmuş şəxs tutulduğu andan 48 saat keçənədək ittiham elan edilməli o, məhkəməyə gətirilməli, məhkəmə işə təxirə salınmadan baxmalı və

onun haqqında həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya onun azad edilməsi haqqında qərar çıxarılmalıdır.

b) İttiham elan etmək üçün şəxsin tutulması müddəti (CPM-nin 150-ci maddəsi)

v) Barəsində həbs növündə qətimkan tədbiri seçilmiş şəxsin cinayət əməli üzrə aparılan ibtidai araşdırma müddətləri (CPM-nin 218.1. və 218.2-ci maddələri.);

q) Cinayət törədikdən sonra psixi pozuntuya məruz qalmış şəxs müalicə olunduqdan sonra cəza təyin edilərkən və ya onun cəzasının icrası bərpa olunarkən psixiatriya stasionorlarında məcburi müalicə alma müddəti (CM-nin 99-cu maddəsi.);

g) Hərbi qulluqçular tərəfindən törədilən cinayətə görə cəza təyin edilənə qədər intizam və ya inzibati həbs tədbiri kimi tətbiq edilən müddət;

d) Şəxsin məhkəməyə verildiyi gündən başlayaraq məhkəmə istintaqının aparıldığı bütün müddət;

e) Hökm çıxarılmasından onun qanuni quvvəyə minməsinədək olan müddət.

CPM-nə əsasən cinayət mühakimə icrasatı zamanı müddətlər saatlar, günlər, aylar və illərlə hesablanır və bu zaman müddətin başladığı saat və gün hesaba alınmır.

Müddətlər günlərlə hesablanarkən müddət birinci gün gecə saat və gün hesaba alınmır.

Müddətlər günlərlə hesablanarkən müddət birinci gün gecə saat 12-də başlayır və müddətin sonuncu günü gecə saat 12-də qurtarır.

Müddətlər aylarla və illərlə hesablandıqda müddət sonuncu eyni müvafiq günündə qurtarır, həmin ayda müvafiq tarix yoxdursa. müddət ayın sonuncu günü qurtarır. Müddətin qurtars=ması iş gününə düşmürsə. Həmin gündən sonra birinci iş günü axırıncı iş günü sayılır.

CM0nin 69-cu maddəsinin göstərişinə görə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrumetmə. İslah işləri, hərbi

xidmət üzrə məhdudlaşdırma azadlığın məhdudlaşdırılması. İntizam xarakterli hərbi hissədə saxlama, azadlıqdan məhrumetmə növündə cəzalar aylarla, illərlə. İctimai iş növündə isə cəza saatlarla təyin edilir və hesablanır. Bu qayda cəza təyini zamanı nəzərə alınır, başqa sözlə. Sadalanan cəzalar üzrə cəzanın müddəti günlərlə təyin edilə bilməz.

Qüvvədə olan cinayət qanunun cəza müddətlərinin hesablanması və cəzanın hesaba alınması zamanı həbsdə olma müddətlərinin aşağıdakı kimi nəzərə alınması qaydalarını müəyyən etmişdir. Höküm qanunu qüvvəyə minənədək həbsdə saxlamanın müddəti azadlıqdan məhrumetmə müddətinə:

a) intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama növündə cəzanın müddətinə bir günə bir gün;

b) azadlığın məhdudlaşdırılması növündə cəzanın müddətinə bir günə bir gün;

v) islah işləri və hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma növündə cəzanın müddətinə bir günə üç gün;

q) ictimai işlər növündə cəzanın müddətinə bir günə səkkiz saat hesabı ilə hesablanır.

Barəsində seçilmiş həbs növündə qətimkan tədbiri dəyişdirilmiş və ya məhkəmədə işə baxılarkən ümumi, yaxud xüsusi müalicəxanalardan çıxmış şəxsə təyin edərkən məhkəmə şəxsin faktiki həbsdə olduğu, habelə faktiki xəstəxanada yerləşdirildiyi müddəti nəzərə alır.

Həmçinin birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən çıxarılmış hökm yüngüllüyünə görə ləğv edilib işə yenidən baxılması zamanı məhkumun faktiki çəkdiyi cəza müddəti yeni hökümlə cəza təyininə nəzərə alınır.

Cinayət işinə məhkəmədə baxılmasınadək təqsirkarın həbsdə olma müddəti məhkəmə tərəfindən təyin olunmuş azadlıqdan məhrumetmə cəzasını əhatə etdiyi hallarda o, cəzasının bütünlüklə çəkmiş hesab olunur.

Əgər məhkəmə baxışınadək həbsdə saxlama müddəti təyin edilmiş azadlıqdan məhrumetmə ilə bağlı olmyayan cəzalara uyğun olarsa, bu halda da təqsirkar cəzasını çəkmiş hesab olunur. Məsələn, məhkəmə baxışınadək dörd ay

müddətində həbsdə olmuş şəxsə bir il müddətində islah işləri tın edilərsə, həmin cəzanın 3 cününün azadlıqdan məhrumetmənin bir gününə bərabər tutulmasını nəzərə alaraq məhkəmə təyin olunmuş cəzanı çəkilməmiş hesab edir.

Cinayət məəcəlləsinin 69.4-cü maddəsinə əsasən, məhkəmə baxışınadək həbsdə saxlanılan məhkuma cərimə və ya müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrumetmə növündə əsas cəza təyin edilərkən məhkəmə həbsdə saxlama müddətini nəzərə alaraq, təyin edilmiş cəzanı yüngülləşdirir və ya şəxsi bu cəzadan tamamilə azad edir.

NƏTİCƏ

Beləliklə. Cəza təyin etmənin ümkmi əsasları dedikdə-məhkəmə cinayət törətməkdə təqsirli bilinən şəxsə Cinayət Məcəlləsinin Ümumi hissəsinin müddəaları nəzərə alınmaqla Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş həddlərdə ədalətli cəza təyin edir.

Ədalətli cəza təyin edilməsi hər şeydən əvvəl cəzanın məqsədinə, yəni sosial ədalətin bərpasına, məhkumun islah edilməsinə və həm məhkumlar, həm də başqa şəxslər tərəfindən yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısının alınmasına nail olmaq sahəsində mühüm vasitədir.

Təyin edilmiş cəzanın ədalətli olması dedikdə, həmin cəzanın törədilmiş cinayətin xarakterinə və ictimai dərəcəsinə. Onun törədilməsi hallarına və cinayət törətməkdə təqsirli bilinən şəxsin şəxsiyyətinə uyğun olması başa düşülür.

Cinayət Məcəlləsinin 58-ci maddəsinə əsasən məhkəmələr. Konkret iş üzrə cəza təyin edərkən rəhbər tutmalı olduğu müəyyən tədbirlər təsbit olunmuşdur və təyin edilən cəza aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

- cəza ədalətli olmalıdır;
- Cəza Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin maddəsinin sanksiyası ilə müəyyən edilən həddə təyin edilməlidir;
- Cəza təyin edilərkən Ümumi hissənin müddəaları nəzərə alınır;
- Cinayətin xarakterini və təhlükəlilik dərəcəsini nəzərə almaqla cəza təyin edilir;
- Cəza təyin edilərkən təqsirkarın şəxsiyyəti nəzərə alınır;
- Cəza təyin edilərkən cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar nəzərə alınır;
- cəza təyin edilərkən, cəzanın şəxsin islah olunmasına və onun ailəsinin həyat şəraitinə təsiri nəzərə alınır.

-Cəza təyinetmə zamanı cinayətə görə cəza təyin edilməsi və residivə görə cəzanın təyin edilməsi qaydaları da qüvvədə olan cinayət qanununda öz əksini tapmışdır.

Cinayətlərin məcmuyu üzrə məhkəmə hər bir cinayətə görə ayrılıqda cəza təyin edərək. Az ciddi cəzanı daha ciddi cəza ilə əhatə etmək yolu ilə və ya təyin olunmuş cəzaları tamamilə və ya qismən toplamaq yolu ilə qəti cəza təyin edir.

Bu halda azadlıqdan məhrum etmə növündə qəti cəzanın müddəti on beş ildən çox ola bilməz.

Hökümlərin məcmuyu üzrə cəza təyin edilərkən, məhkəmə yeni höküm üzrə təyin edilmiş cəzanın çəkilməmiş hissəsini tamamilə və ya qismən birləşdirir.

Hökmlərin məcmüyü üzrə təyin edilmiş azadlıqdan məhrum etmə növündə qəti cəzanın müddəti iyirmi ildən çox ola bilməz.

Cəza müddətinin hesablanması məhz məhkəmə təcrübəsi üçün mühüm əhəmiyyəti vardır. Xüsusən cəzanın toplanmasında cəzanın başqa cəza növü ilə əvəz edilməsində. Həbs qətimkan tədbirinin hökmlə təyin edilən cəza müddətinə hesablanması və s. kimi əsaslarda xüsusilə vacibdir.